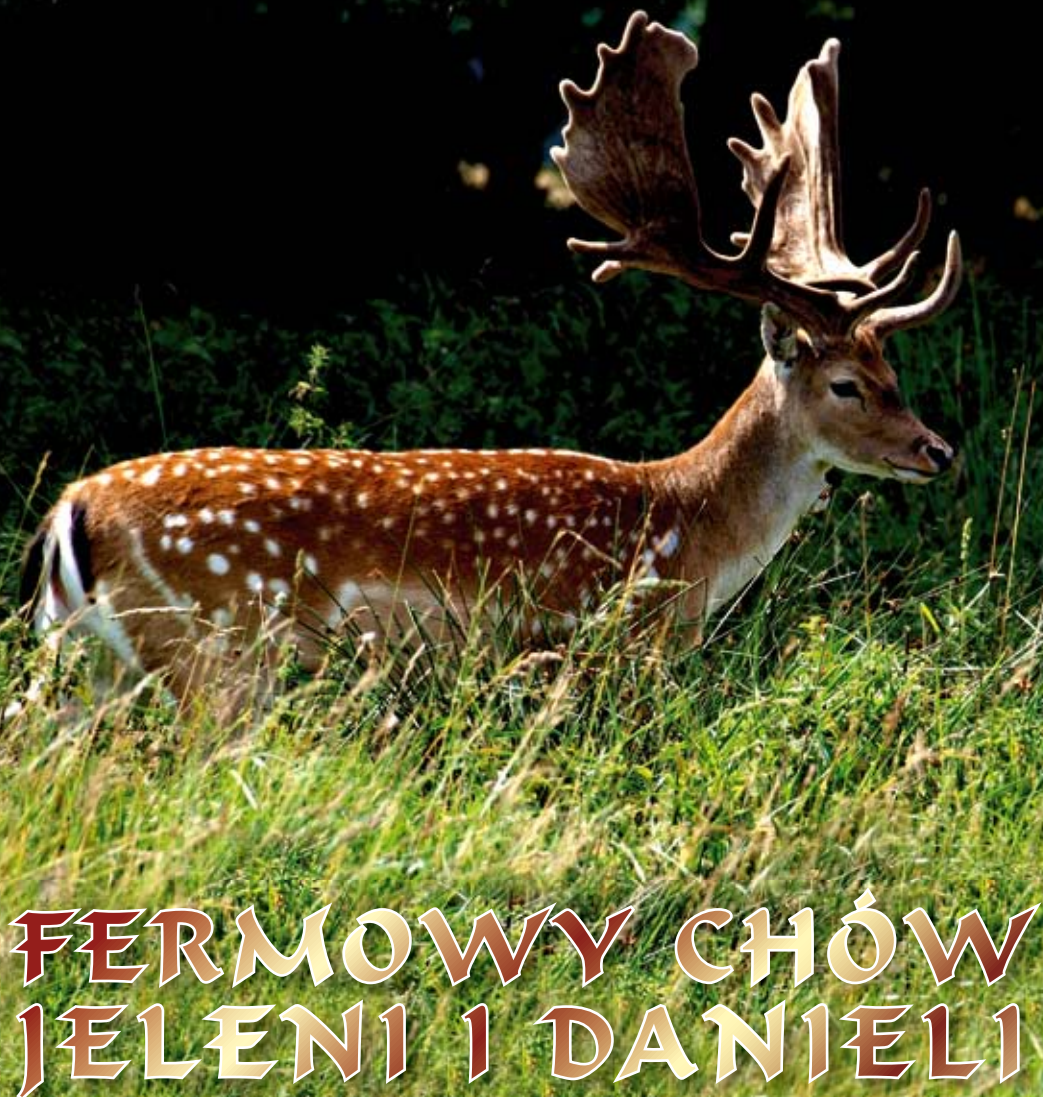

MAŁOPOLSKI OŚRODEK DORADZTWA ROLNICZEGO
W KARNIOWICACH

FERMOWY CHÓW JELENI I DANIELI

KARNIOWICE 2012

Opracowanie:

Agata Karpowicz
**Dział Systemów Produkcji Rolnej,
Standardów Jakościowych i Doświadczalnictwa**
MODR Karniowice

Niniejsza broszura powstała głównie w oparciu o wiedzę i wieloletnie doświadczenie Pana Władysława Żabińskiego, prezesa Polskiego Związku Hodowców Jeleniowatych, któremu za życzliwość i wszelką pomoc serdecznie dziękuję!

Agata Karpowicz

WSTĘP

Piękno i harmonia budowy ciała jeleniowatych oraz ich pełne gracji, dostojne ruchy od wieków fascynowały człowieka. Od wieków zwierzęta te były także cennym źródłem mięsa, skór, a ich poroża i kości dostarczały materiałów do wyrobu narzędzi, przedmiotów codziennego użytku i ozdób. Szlachetność budowy byków, potęga i symbolika ich poroża, rytualne walki godowe opiewane są do dziś w dziełach literackich, utrwalane na malowidłach, rycinach, porcelanie. Okazałe trofea łowieckie w postaci poroża lub całych medalionów są marzeniem niejednego z nas, nie tylko myśliwego.

Tam, gdzie tradycyjna produkcja zwierzęca ograniczona jest niską jakością gleb, nienadających się pod intensywną uprawę, czy ze względu na niekorzystne ukształtowanie terenu, alternatywą może być hodowla lub chów jeleni i danieli w warunkach fermowych. Takie użytkowanie jeleniowatych stwarza możliwość zagospodarowania gruntów, na których inna działalność rolnicza jest nieopłacalna, spełniając równocześnie wszelkie wymogi hodowli ekologicznej. Zwierzęta doskonale wykorzystują pastwiska utworzone na gruntach niższych klas lub nawet odłogowanych. Ekstensywność wypasu, naturalny cykl produkcji, żywienie wyłącznie paszami gospodarskimi, zachowanie pełnego dobrostanu zwierząt oraz wysoka wartość odżywcza sprawiają, że mięso pochodzące z fermowego chowu jeleniowatych jest produktem wysokiej jakości, coraz bardziej pożądanym przez współczesnego konsumenta. Ponadto jeleniowate pasące się na użytkach zielonych wpływają także na ochronę krajobrazu i zachowanie właściwości ekosystemów trawiastych, nie degradują środowiska naturalnego, nie obciążają go odchodami.

OPIS ZWIERZĄT

Daniel europejski (*Dama dama*). Jeden z mniejszych przedstawicieli rodziny jeleniowatych. Daniele są zwierzętami średniej wielkości, o silnym instynkcie stadnym i wyraźnie zaznaczonych różnicach w budowie ciała pomiędzy płciami. Żyją w stadach (chmarach) złożonych z kilkunastu do kilkudziesięciu samic z cielętami, zesztorocznej młodzieży oraz kilku samotnych łań. Chmara prowadzona jest przez starszą, doświadczoną łanię, stojącą najwyżej w hierarchii, tzw. licówkę. Samce, poza okresem rujowym, tworzą luźne ugrupowania męskie lub prowadzą pojedynczy tryb życia, łącząc się w niewielkie stada (do 6 osobników) i dołączając do chmar żeńskich jedynie na czas rozrodu.

Okrywa włosowa (suknia) daniela wykazuje dużą zmienność umaszczenia, zależną od pory roku oraz odmiany i przyjmuje barwy od całkowicie białej, przez kremową, szarą, płową, czerwonawo-brunatną, ciemny brąz po czarną. Charakterystyczne jest białe kropkowanie tułowia obecne u obu płci, latem wyraźnie widoczne, zimą, ze względu na gęstą okrywę - mało lub całkowicie niewidoczne. U danieli zmiana okrywy włosowej następuje 2 razy do roku: w maju i czerwcu oraz we wrześniu i październiku. Grzbiet ciemniejszy z charakterystyczną ciemną pręgą. Tułów masywny, nogi mocne, dość krótkie, wygląd krępy. Przednie kończyny krótsze od tylnych, co powoduje lekkie uniesienie linii grzbietu w kierunku zadu. Ogon (kwiat) od spodu biały, ruchliwy. Zad zakończony białą plamą (lustrem), obramowaną ciemną linią. Samce nakładają poroże w formie łopat, z 2-3 odnogami w dolnej części tyk (głównej części poroża), których długość dochodzi średnio do 80-90 cm, a ich masa do 5-6 kg. Poroże nakładane jest od drugiego roku życia, zwykle od kwietnia i rośnie do września. W tym czasie starty zostaje scypuł (skóra, która wraz z nerwami i naczyniami krwionośnymi, otacza i odżywia kostne poroże). Prędkość nakładania i zrzucania poroża, a także ścierania scypułu wzrasta wraz z wiekiem byka.

Również wielkość i kształt poroża zależą od wieku zwierzęcia. Byki dwuletnie nakładają poroże w formie tzw. szpiców, czyli pojedynczych nierozgałęzionych tyk. Samce w trzecim roku życia posiadają zazwyczaj już tyki z rozgałęzieniami, zakończone małymi, płaskimi łyżkami (stąd nazwa łyżkarz). Od piątego roku życia byki daniela nasadzają właściwe łopaty, których rozmiary zwiększają się wraz z wiekiem, aż do 12-13 roku życia, gdy wzrost poroża zostaje zahamowany. Dorośle byki osiągają masę ciała od 70 do 150 kg, wysokość w kłębie do 90-100 cm. Łanie ważą ok. 50-65 kg, ich wysokość w kłębie wynosi do 80 cm.

Stado byków w różnym wieku.

fot. J. Pajdzik

Łania daniela z cielakiem

fot. J. Pajdzik

Młode ławniki ciemnej odmiany barwnej

fot. J. Pajdzik

Linie w hodowli

W Polsce hodowane są głównie daniela węgierskie, słowackie oraz pilsko-litewskie. Spotkać można także, choć rzadziej, daniela szwedzkie i duńskie. Te ostatnie cieszą się uznaniem ze względu na dobrą mięsność oraz wyrównane poroże.

Linia węgierska - ze względu na masę ciała i wielkość poroża zwierzęta tej linii stanowią cenny materiał hodowlany. Byki węgierskie mogą osiągać nawet 150 kg masy ciała. Z uwagi na inne warunki klimatyczne panujące na Węgrzech (cieplejszy klimat, mniej opadów) zwierzęta te utrzymywane w naszych warunkach częściej zapadają na choroby skórne (grzybice, liszaj strzygący).

Linia pilsko-litewska - zwierzęta tej linii charakteryzują się mniejszymi rozmiarami ciała jak i poroża, ale są odporniejsze na choroby.

Rozród

Sygnalem do wejścia zwierząt w okres rozrodczy jest skracający się dzień świetlny i obniżająca się temperatura otoczenia. Ruja (bekowisko) u danieli występuje na przełomie października i listopada. W tym czasie byki wydają specyficzne odgłosy (beczenie i chrapanie), na obszarze swojego terytorium wygrzebują w ziemi podłużne rowki, w obrębie których oddają mocz oraz niszczą runo porożem. Walki byków o dominację są częste i gwałtowne, ale polegają głównie na przepychaniu się łopatami i rzadko dochodzi do uszkodzeń ciała. Cykl rujowy u łani trwa 24-26 dni i może być powtarzany nawet 7 razy, jednak do zapłodnienia dochodzi zwykle już podczas pierwszego cyklu, pod koniec października. Ciąża u daniela trwa od 230 do 245 dni, samica rodzi na przełomie czerwca i lipca zwykle jedno młode o masie ciała 3-6 kg.

Poród następuje w ukryciu, w czasie najmniejszej aktywności zwierząt w ciągu dnia. Samica przez pierwsze 20 dni ukrywa młode w wysokich trawach lub zaroślach. Przez pierwsze 4 miesiące cielę karmione jest średnio co 4 godziny. Laktacja trwa do wystąpienia kolejnej rui. Od ok. 3 tygodnia życia młode zaczyna pobierać pokarm roślinny, co wiąże się z rozwojem żwacza (największego przedżołądka u przeżuwaczy). Samice osiągają dojrzałość płciową już w wieku 15-16 miesięcy i już wtedy mogą zostać skutecznie pokryte. Samce dojrzewają płciowo również w wieku ok. 16-18 miesięcy, lecz do rozrodu przystępują dopiero po ukończeniu 4 roku życia. Wycielenia u danieli wynoszą ok. 95 %.

Jeleń szlachetny (*Cervus elaphus*). W Polsce występuje jeleń europejski (*Cervus elaphus elaphus*), którego populacja podzielona jest na kilka ekotypów (w zależności od występowania): jeleń bieszczadzki, pomorski, mazurski, wielkopolski.

Jelenie są zwierzętami o mocnej, zwartej, ale harmonijnej budowie ciała. Głowa wydłużona, o szerokim, płaskim czole, zwęża się w kierunku nieowłosionych chrap. Uszy (łyżki) kształtu jajowatego, bardzo ruchliwe. Szyja u łań smukła i wąska, u byków grubsza i mocna, od spodu porośnięta czarno-brunatną grzywą. U starszych byków przednia część tułowia wraz z grzywą silnie rozwinięte. Na całej długości grzbietu biegnie czarna pręga. Zad zakończony jasną (białą lub kremową) plamą - lustrem o ciemnych brzegach. Ogon (kwiat) długi na ok. 15 cm, od spodu nieporośnięty sierścią. Nogi (badyle) silne, smukłe, po bokach i od przodu płowo-brunatne, po stronie wewnętrznej - jaśniejsze. Suknia, w zależności od pory roku, w barwach od

Dorosły byk jelenia szlachetnego

płowo-rdzawo-rudej po szaro-brunatną. Zimą włos gęsty, dwa razy dłuższy. Zmiana okrywy włosowej następuje dwa razy do roku; wiosną - w kwietniu i maju następuje bardzo widoczne linienie, oraz jesienią (wrzesień - październik) - zmiana okrywy na zimową. Tempo wymiany okrywy włosowej zależy od kondycji oraz wieku zwierzęcia.

Rozrzut masy ciała u byków jelenia szlachetnego jest duży i może wahać się od 120 nawet do 350 kg, w zależności od podgatunku i ekotypu. Wysokość w kłębie do 150 cm. Dorosłe łanie mogą ważyć nawet dwukrotnie mniej od samców (60-180 kg, wysokość w kłębie ok. 90 cm).

Poroże nakładane cyklicznie, od drugiego roku życia, od kwietnia do kwietnia następnego roku.

W okresie spoczynku płciowego jelenie przebywają w dwóch rodzajach stad - męskich i żeńskich. Grupy żeńskie, liczniejsze, złożone z samic, cieląt i samców do 3 roku życia, prowadzone są przez stojącą najwyżej w hierarchii łanię - licówkę. Chmary męskie stanowią same byki w zbliżonym wieku, z wyraźną strukturą dominacji między zwierzętami, która zależy od masy ciała i wielkości poroża.

Rozród

Okres rozrodu (rykowisko) rozpoczyna się na przełomie września i października. Poza skróceniem dnia, spadkiem temperatury i warunkami pogodowymi (intensywne opady opóźniają termin rui), istotnym czynnikiem wpływającym na rozpoczęcie rykowiska jest kondycja łań.. Łanie w dobrej kondycji przystępują do rozrodu już w wieku 18 m-cy i od tej pory mogą rodzić co rok, aż do osiągnięcia 15 lat.

Jeleń szlachetny uznawany jest za najgłośniejszego z rodziny jeleniowatych. Dorosłe, gotowe do rozrodu byki (w wieku minimum 4-5 lat) w okresie rujowym wydają głośne ryki, słyszalne z dużych odległości, oznajmiając tym samym zasięg swojego terytorium i wabiąc samice. W tym czasie byki dołączają do stad żeńskich, przepędzając z nich młode samce i tworzą haremy samic. Młode byczki formują w tym czasie małe stadka, przebywające w pobliżu chmar rodzinnych. Owulacja u samicy jelenia szlachetnego trwa ok. 24 h. W okresie rui byki wydzielają intensywny zapach służący (poza ryczeniem) nęceniu łań i oznakowaniu terytorium. W tym czasie dochodzi często do pokazu sił pomiędzy samcami (konkurs ryczenia) lub walk byków, niejednokrotnie kończących się uszkodzeniami ciała. Walki mają na celu zdobycie, utrzymanie lub powiększenie haremów. Po zakończeniu rykowiska dorosłe byki opuszczają swoje haremy, żerując samotnie średnio do połowy listopada, a następnie tworzą znów chmary męskie.

Długość ciąży zależy od płci cielaka (w przypadku byczków trwa ona dłużej). Kilka tygodni przed porodem ciężarne łanie odłączają się od stada, wybierając zaciszne, dobrze ukryte miejsce. Po ok. 234-236 dniach ciąży, na przełomie maja i czerwca, łanie rodzą zwykle jedno cielę, które waży od 8 do 15 kg. Poród trwa od 30 min do 2 h. Wycielenia u jelenia szlachetnego kształtują się na poziomie 90 %. Cielak karmiony jest co 2-3 godziny. Łanie wraz z cielętami wracają do chmary po ok. 6 tygodniach.

Linie w hodowli

Fermowa hodowla jelenia szlachetnego w Polsce opiera się głównie o dwie linie - polską oraz angielską.

Linia polska wyprowadzona została ponad 30 lat temu w Stacji Badawczej Instytutu Parazytologii Polskiej Akademii Nauk w Kosewie Górnym, w oparciu o zwierzęta pozyskiwane w różnych łowisk na terenie kraju. Są to piękne, duże zwierzęta o proporcjonalnej budowie. Średnia masa ciała wynosi u nich: łanie - 140 kg, szpicaki (młode samce o porożu w formie prostych tyk bez odnóg) - od 120 do 140 kg, dorosłe byki - ponad 300 kg.

Linia angielska. Zwierzęta tej linii wywodzą się najczęściej z parku jeleni Warnham Park (Sussex, Anglia). Praca hodowlana nad jeleniami angielskimi trwa od ponad 150 lat, a jej efektem jest przede wszystkim uzyskanie imponującego poroża, charakteryzującego się bardzo dużą liczbą odnóg w wieńcach. Jelenie angielskie osiągają mniejsze rozmiary ciała niż ich wschodnioeuropejscy kuzyni (łanie ok. 110-120 kg, byki 180-250 kg).

Krzyżówki

Do tworzenia krzyżówek wykorzystuje się także jelenie szkockie (mniejsze od angielskich), jugosłowiańskie, rumuńskie, duńskie, niemieckie, węgierskie oraz wapiti. Tworzenie krzyżówek polega najczęściej na kryciu mniejszych łań (angielskich, szkockich) większymi bykami (polskimi, węgierskimi). Uzyskuje się w ten sposób efekt heterozji, polegający na uzyskaniu cieląt o wyższej masie ciała niż z kojarzeń czysto rasowych, a także lepszym porożu. Efekt ten wykorzystywany głównie w hodowli z przeznaczeniem na mięso.

Jeleń Sika Dybowskiego, jeleni wschodni (*Cervus nippon dybowski*). Podgatunek jeleniowatych naturalnie zamieszkujący tereny wschodniej Azji (Kraj Ussuryjski, Chiny, Tajwan, Mandżuria, Korea, Japonia). Na tych terenach stanowi także rodzimy gatunek fermowy jeleniowatych. Poza Azją, jelenie Sika występują obecnie w kilku krajach Europy, Australii, Argentynie, Ameryce Północnej, Nowej Zelandii, Maroko i Madagaskarze. W Polsce spotkać go można w okolicach Pszczyny, Zalewu Wiślanego, nadleśnictwie Kadyny (Elbląg), miejscowości Kobiór na Śląsku. Jako gatunek fermowy jeleni w Polsce i Europie ma znikome znaczenie.

KIERUNKI PRODUKCJI

Produkcja mięsna. Jest to obecnie najbardziej popularny kierunek fermowego użytkowania jeleniowatych w Polsce. W produkcji mięsnej stosunek byków do łań w stadzie powinien wynosić 1:30-50 (wg niektórych maks. 1:20). Stosuje się krycie haremowe. Byki wymieniamy co 2-5 lat (dobre byki trzymamy dłużej). Remont stada: 7 - 10% stanu łań rocznie lub utrzymywanie łań do wieku ok. 8 lat. Do uboju powinno przeznaczać się zwierzęta w wieku 1,5 roku. Najlepsze i najekonomiczniejsze przyrosty byczki osiągają w wieku 15-18 miesięcy. Mięso pochodzące od zwierząt w tym wieku charakteryzuje się również najlepszą jakością. Maksymalny wiek do uboju to 2,5 roku.

Struktura płciowa wycieleń u jeleniowatych wynosi zwykle 50%/50%. Łanie przeznaczają się zwykle na remont stada. Można też sprzedawać je do dalszej hodowli, a w przypadku wysokiej podaży łań na rynku - również ubić.

W wieku 18 miesięcy młode byczki powinny osiągać:

- ▶ daniel: 55-70 kg, tusza 25-33 kg
- ▶ jelen śzlachetny: 80-120 kg, tusza 45-75 kg

Mięso jeleni i danieli, tzw. jelenina i danielina fermowa, charakteryzuje się wysoką wartością odżywczą, wynikającą z dużej zawartości białka, żelaza i cynku oraz niskiej zawartości tłuszczu i cholesterolu. Jest kruche, delikatne i bardzo smaczne. Naturalny wzrost zwierząt, swobodny wypas w ciągu sezonu wegetacyjnego, niski poziom nawożenia pastwiska, niestosowanie herbicydów i pestycydów, wysoka zdrowotność zwierząt (poza preparatami odrobaczającymi nie stosuje się praktycznie żadnych leków) sprawiają, że fermowa jelenina/danielina jest produktem bezpiecznym, zdrowym i bardzo atrakcyjnym dla nowoczesnego konsumenta.

Porównanie zawartości składników pokarmowych w 100 g różnych mięs przedstawia tabela

	kcal	Białko (g)	Tłuszcz total (g)	Żelazo (mg)	Cynk (mg)	Cholesterol (mg)
Jelenina fermowa schab	150	30,20	2,38	4,09	3,63	79
Kurczak bez skóry	167	25,01	6,63	1,21	1,52	75
Wołowina polędwica extra	255	27,54	15,27	3,66	5,17	86
Łosoś hodowlany	206	22,10	12,35	0,34	0,43	63
Baranina schab	216	29,99	9,73	2,00	4,13	95

wg *USDA NATIONAL NUTRIENT DATABASE*

Mięso to wymaga procesu „dojrzewania”, czyli kruszenia przez okres 2 tyg. w warunkach chłodniczych. Po tym czasie może być przechowywane do 14 tygodni (w temperaturze 1.0±0.5°C) lub do 2 tygodni w lodówce (temp. 4°C) albo zamrożone (-18°C). Jakościowym, aczkolwiek mało docenianym ubocznym produktem hodowli z przeznaczeniem na mięso są również skóry jeleniowatych. Charakteryzują się one dużą wytrzymałością i dekoracyjnością. Można je cienko wyprawić. Nadają się do wyrobu ekskluzywnej galanterii skórzanej.

Fermy zarodowe. Specjalizują się w uzyskiwaniu wysokiej jakości materiału hodowlanego. Zwierzęta selekcjonowane są przede wszystkim w kierunku masy ciała i jakości poroża. Najważniejszymi elementami wpływającymi na uzyskanie pożądanых cech (głównie poroża wysokiej jakości) u hodowlanych jeleni są genetyka, żywienie i stres. Żywienie byków musi opierać się o znajomość ich biologii i potrzeb pokarmowych. Dawka pokarmowa powinna zawierać ok. 14% białka ogólnego. Najbardziej newralgicznym okresem decydującym o masie i kształcie nakładanego poroża jest czas tuż po zakończeniu sezonu rozrodczego oraz ok. 3 tygodnie przed wzrostem nowego poroża. Dlatego lepsze żywienie w celu poprawy kondycji byków stosujemy do miesiąca po zakończeniu rui oraz wczesną wiosną. Przekarmianie zwierząt w okresie zimy, szczególnie paszami treściwymi, jest z ekonomicznego i fizjologicznego punktu widzenia nieuzasadnione.

W procesie formowania nowego poroża bardzo istotną rolę odgrywa również stres. Z obserwacji i badań wynika, że zwierzęta, które znajdowały się pod wpływem silnego stresu, np. ze względu na niską pozycję w hierarchii stada lub przebywanie w zbytym zagęszczeniu na kwaterze, w przyszłym sezonie nałożą mniejsze i słabsze poroże. Stres wpływa na obniżenie poziomu testosteronu - hormonu warunkującego wzrost poroża.

Sprzedaż zwierząt do dalszej hodowli/chowu jest opłacalną gałęzią działalności ferm. Najwyższą cenę uzyskuje się w tym przypadku za byki. Ceny zależą od wieku zwierząt, ich pochodzenia, kondycji. W stadach zarodowych stosowane powinno być krycie indywidualne. Na 1 byka przypada ok. 40 łań.

Agroturystyka. Daniele i jelenie, które spotkać można w gospodarstwach agroturystycznych, stanowią nie lada atrakcję dla wczasowiczów. Zwierzęta te są bardzo towarzyskie i jeśli tylko uda się nam je dostatecznie oswoić, będziemy mogli podglądać ich naturalne zachowania z bardzo bliskiej odległości. Ekologiczny charakter ferm oraz nietypowy kierunek produkcji budzą duże zainteresowanie turystów.

Nowością oraz dodatkową szansą dla rozwoju fermowej hodowli jeleniowatych może w przyszłości stać się pozyskiwanie komórek macierzystych z ich poroża. Tempo wzrostu młodego poroża (pantów) stanowi fenomen w świecie zwierząt - jest to najszybciej rosnąca tkanka zwierzęca, która w początkowym okresie przyrasta ok. 2 cm/dobę. Zjawiskiem tym zainteresowali się naukowcy z Akademii Medycznej we Wrocławiu, którym udało się uzyskać nową linię komórek macierzystych wyizolowanych z poroża jeleni. Badacze odkryli, że komórki te nie wywołują reakcji uczuleniowej u człowieka, charakteryzują się właściwościami regeneracyjnymi, umożliwiają odbudowę uszkodzonej tkanki łącznej, nerwowej, mięśniowej i nabłonkowej. Mogą być dodawane do kremów i maści przyspieszających gojenie się ciężkich ran, regenerację ścięgien czy walkę ze zmarszczkami, bliznami i rozstępami.

Krajowe przepisy obecnie zabraniają pozyskiwania młodego poroża (panów), dlatego ta gałąź hodowli jeleniowatych póki co, nie ma u nas racji bytu.

ORGANIZACJA FERMY

Zakup zwierząt

Materiał hodowlany powinien pochodzić z uznanych i pewnych ferm, najlepiej dużych i cieszących się dobrą opinią. Wybierając fermę, w której chcemy dokonać zakupu zwierząt, zwróćmy uwagę na jej historię i organizację, dowiedzmy się skąd pochodzą oferowane przez nią sztuki, jakie warunki zapewnia zwierzętom, zwróćmy uwagę na ich kondycję - nie mogą być one ani wychudzone, ani też nadmiernie otłuszczone. Zwierzęta powinny także charakteryzować się żywym temperamentem, nie powinny być osowiałe; sierść nie powinna być nastroszona, zmierzwiona i stojąca (świadczy to zarobaczeniu zwierząt). Rozpoczynając hodowlę, dobrze jest, aby wybierane przez nas zwierzęta były przyzwyczajone do obecności człowieka oraz do ogrodzenia i bram - ułatwi to zarówno kontakt ze zwierzętami, kontrolę stada, jak i wykonywanie niezbędnych zabiegów pielęgnacyjnych. Doświadczeni eksperci polecają, aby wybierać te fermy, których właściciele służą wsparciem i pomocą nowym hodowcom. Nie bójmy się więc prosić o pomoc!

Wiek kupowanych przez nas zwierząt nie powinien przekraczać 5 lat (według niektórych 8). Zakupu zwierząt dokonujemy od połowy grudnia, maksymalnie do połowy marca. W tym czasie dostępne są już zacielone łanie, zwierzęta ze względu na zimowe dokarmianie przez hodowców są bardziej oswojone z obecnością człowieka, a panujące niskie temperatury ułatwiają transport. Do tego czasu cielęta powinny być już także odłączone od matek i nauczone samodzielnego żerowania.

Wprowadzając nowe zwierzęta do stada musimy bezwzględnie pamiętać o kwarantannie. Zwierzęta umieszczamy w oddzielnej kwaterze, zagrodzie lub boksie na okres conajmniej 2 tygodni. Przed zakupem zwierząt upewnijmy się także, czy zostały poddane badaniu weterynaryjnemu (poprośmy o okazanie świadectwa badania lekarskiego). Świadectwo to wraz z rachunkiem oraz wnioskiem stanowi dokument, który stanowi podstawę do wydania decyzji przez powiatowego lekarza weterynarii o nadaniu numeru hodowli.

Lokalizacja fermy

Ferma jeleniowatych powinna być zlokalizowana w spokojnej okolicy, z dala od dróg o dużym natężeniu ruchu. Przy zakładaniu fermy należy maksymalnie wykorzystać naturalne elementy środowiska, takie jak zadrzewienia, kępki krzaków, pagórki i doliny, strumienie, oczka wodne czy jeziora, a także drogi i zabudowania. Obecność naturalnych zadrzewień daje zwierzętom możliwość ochrony przed silnym wiatrem i słońcem oraz intensywnymi opadami. W przypadku ich braku, zwierzętom należy zapewnić inny rodzaj schronienia. Wystarczą proste drewniane, zadaszenia, niewymagające dużych inwestycji.

Bardzo dobrze, gdy na terenie znajdują się zabudowania w postaci starej stodoły, czy owczarni - możemy je wówczas zaadaptować i niewielkimi nakładami przekształcić w zagrodę manipulacyjną (odłownię).

Obsada i kwatery

Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 28 czerwca 2010 r. (Dz. U. z 2010 r., 116. 778), określa minimalne warunki utrzymania jeleni i danieli.

Minimalna powierzchnia zagrody, bez względu na ilość zwierząt wynosi 1 ha. Obsada to liczba łań z aktualnym przychówkiem (lub jeden dojrzały byk) na 1 ha pastwiska.

Ilość zwierząt zależy przede wszystkim od jakości i wydajności runi pastwiskowej, a ta od klasy gleb (bonitacji), ilości opadów, nawożenia, ilości kwater itp.

Przy dobrej jakości pastwisk obsada zwierząt może wynosić:

- ▶ daniela: max. 15 szt./ha
- ▶ jelenie: max. 7 szt./ha

Na pastwiskach słabszych zagęszczenie zwierząt nie powinno przekraczać, w przypadku jeleni 3 szt./ha, danieli - 5 szt./ha.

Pastwiska dzielimy na kwatery odgródzone siatką o wysokości min. 2 m

Optymalna powierzchnia kwater to 3-5 ha; nie może ona wynosić mniej niż 1 ha. Większe stado zwierząt na takim terenie może czuć się niebezpiecznie i wpaść w panikę w sytuacji zagrożenia (pojawienie się psa, lisa itp.) Kwatery powinny być połączone bramami o szerokości min. 3,6 m lub korytarzami przepędowymi.

Ponadto zwierzęta muszą mieć zapewniony stały dostęp do świeżej, czystej wody. Jeśli na terenie kwater brak jest naturalnych źródeł wody, musimy ją zapewnić zwierzętom w inny sposób (montaż poidła). W okresie wycieleń (maj-czerwiec-lipiec) zapewniamy zwierzętom spokój, nie zmieniamy w tym czasie kwater, na których bytują.

Oddzielnie zimujemy stada łań, cielaków i byków, ewentualnie tworzymy stado łań i byków w podobnym wieku. Kwatery zimowe dobrze jest zorganizować jak najbliżej odłowni i magazynu paszowego, w celu skrócenia drogi dojazdu oraz trasy przepędu zwierząt podczas odłowy.

Ogrodzenie

Największą inwestycją, poza zakupem zwierząt jest ogrodzenie fermy. Wykonanie ogrodzenia powinno być bardzo solidne, tak aby uniemożliwić zwierzętom ucieczkę, ale przede wszystkim uchronić je przed wizytą nieproszonych gości w postaci bezpańskich psów/wilków/lisów. Ogrodzenie powinno być wykonane z odpowiedniej siatki, o specjalnej wielkości i układzie oczek (zmniejszające się ku dołowi ogrodzenia), z wytrzymałego, najlepiej sprężynującego materiału.

Siatka musi być porządnie naciągnięta ma mocno i głęboko osadzone słupki. Z uwagi na bezpieczeństwo zwierząt, nie zaleca się wykonania ogrodzenia z takich konstrukcji (płyt betonowych, muru, desek). Można dodatkowo ogrodzenie zabezpieczyć drutem pod napięciem (wtedy 4-6 drutów).

Wysokość ogrodzenia powinna wynosić:

- ▶ dla jeleni: 2-2,5 m (ogrodzenie zewnętrzne) i 1,9-2,1 m (ogrodzenie pomiędzy kwaterami),
- ▶ dla danieli: min. 2,0 m (zewnętrzne) i 1,8-1,9 m (wewnętrzne).

Ogrodzenie oddzielające kwatery oraz brama na fermie jeleni

Średnica słupków min. 15 cm, głębokość osadzenia 0,7-1,2 m. Montaż ogrodzenia zaleca się wykonać przez specjalizującą się w tej działalności firmę. Szacuje się, że koszt ogrodzenia 1 ha terenu to ok. 3,5-4,0 tys. zł. Powinno ono być trwałe przez okres 30 lat.

Zagroda manipulacyjna i odławianie zwierząt

Zagroda manipulacyjna służy do wykonywania wszelkich zabiegów na zwierzętach (znakowanie, odrobaczanie, ważenie, obcinanie poroża, pobieranie krwi itp.) ich segregowania (odłączanie cielaków) i odławiania. Zagrodę dobrze jest umieścić pod zadaszeniem (stodoła, wiata) - daje to możliwość zapewnienia półmroku lub całkowitego zaciemnienia - warunków, w których zwierzęta będą się czuły bezpieczniej i będą spokojniejsze. Zadaszenie zapewnia też lepszy komfort pracy. Zagroda musi być złożona z systemu korytarzy (tunele), drzwi i ruchomych (przesuwanych) ścian, umożliwiających właściwe kierowanie zwierzętami oraz odłączenie poszczególnych sztuk we właściwym momencie. W systemie tym wykorzystuje się zasadę ucieczki zwierzęcia przed człowiekiem oraz fakt,

że zwierzęta trzymają się blisko ściany (wąskie korytarze uniemożliwiająca rozbieganie się w różne strony). Przed zagrodą manipulacyjną powinna znajdować się kwatera do grupowania zwierząt i odłączania poszczególnych sztuk, zamykana opadającą bramką zatraskową. Bramka musi być odpowiednio wysoka, aby uniemożliwić bykom przeskakiwanie. Po wprowadzeniu zwierząt do kwatery i odłączeniu porządkanych sztuk, dobrze jest zostawić je w tym miejscu przez jeden dzień, aby zwierzęta się uspokoiły. W środku zagrody wydzielamy pomieszczenia do segregacji, zabiegów oraz poskrom, a przy jednych z drzwi wejściowych („ucieczkowych”)

Kwatera grupująca przed zagrodą manipulacyjną

umieszczamy rampę załadowniczą. Boksy w odłowni mogą służyć także jako pomieszczenia do kwarantanny. Poskrom służy do unieruchomienia zwierzęcia na chwilę wykonania zabiegu lub uboju. Dobrze jest także wyposażyć zagrodę w wagę, najlepiej umieszczoną pod poskromem.

Regularne ważenie

zwierząt pozwala na sprawdzenie ich kondycji i zdrowotności, określenie prawidłowości żywienia, podjęcie decyzji o przeorganizowaniu stada, ustalenie terminu uboju czy sprzedaży. Zwierzęta wabimy stopniowo przy pomocy przysmaków - marchwi, owsa, żołądźci. Wymiary zagrody manipulacyjnej zależą od hodowanego przez nas gatunku. Odłownia dla jeleni wraz z jej elementami będzie zawsze większa niż dla danieli. Konstruuując (czy przekształcając dostępny budynek) zagrodę dla jeleni musimy się więc liczyć z większymi kosztami.

Dobrze zaplanowana zagroda manipulacyjna to podstawa sprawnego i bezpiecznego przeprowadzania zabiegów na zwierzętach oraz ich odławiania. Pozwala na ograniczenie niebezpieczeństwa zranień i kontuzji zarówno u zwierząt jak i obsługi, oszczędza czas i wysiłek włożony przez nas w wykonanie zadania.

Aby sprawnie przeprowadzić odłów zwierząt, czy to na potrzebę wykonania zabiegów weterynaryjnych, czy w celu ich sprzedaży lub uboju, dobrze jest przestrzegać kilku zasad. Przede wszystkim zwierzęta trzeba oswoić z zagrodą manipulacyjną. Dobrze jest, gdy zwierzęta przechodzą przez odłownię minimum 3 razy do roku. Ściany korytarzy przepędowych dobrze jest wyłożyć ciemnym materiałem (np. folią) - zwierzęta będą czuły się bezpieczniej i będą zachowywały się spokojniej.

Wabienia i odłowu powinna dokonywać zawsze jedna i ta sama osoba, do której zwierzęta są przyzwyczajone (np. osoba, która je karmi). W odłowni powinien panować pół lub całkowity mrok, co korzystnie wpływa na uspokojenie zwierząt.

Korytarz przepędowy z bramą

Poskrom

Ferma powinna także być zaopatrzona w sprzęt niezbędny do pielęgnacji pastwisk, zbioru i konserwacji pasz. Dobrze jest również posiadać pozwolenie na broń myśliwską lub zaprzyjaźnionego myśliwego.

UBÓJ

Celem uboju jest uzyskanie wysokiej jakości mięsa - jeleniny/danieliny fermowej. W Polsce istnieje obecnie tylko jedna profesjonalna ubojnia jeleniowatych - Bomafar w Dąbrówce (woj. Lubuskie). Zaletami uboju w takim zakładzie jest dobre skrwawienie tuszy, brak zanieczyszczenia prochem oraz szybkie schłodzenie mięsa. Niestety tylko фермы zlokalizowane blisko ubojni (do 3 godz. drogi) mogą pozwolić sobie na skorzystanie z jej oferty.

Przepisy prawa zezwalają na dokonanie uboju na terenie фермы. Warunkiem jest zgłoszenie zamiaru wykonania uboju u właściwego powiatowego lekarza weterynarii, który wydaje zgodę na jego przeprowadzenie. Proces dokonywany jest zgodnie z zasadami etyki łowieckiej przez uprawnionego myśliwego, w sposób najbardziej jak to możliwe humanitarny.

Rampa do załadunku

węłkno surowe oraz zapewnienia optymalnej struktury dawki pokarmowej, umożliwiającej prawidłowe funkcjonowanie żwacza (największego przedżołądka) - pasze nie mogą być nadmiernie rozdrobinione. Jeleniowate bardzo źle znoszą również nagłe zmiany w diecie i przekarmienie paszami treściwymi, które może doprowadzić do powstania zaburzeń metabolicznych, takich jak kwasica żwacza.

Wiosna, lato, wczesna jesień

Podstawę żywienia w okresie od maja do października stanowi dobrej jakości pastwisko i lizawka solna. Jakość i wartość pokarmowa runi pastwiskowej zależą od klasy bonitacyjnej gleby oraz od stosowanych zabiegów pielęgnacyjnych, takich jak wysiew pożądanych gatunków traw i roślin motylkowych, nawożenie, wykaszanie niedojadów. Poziom nawożenia (i/lub wapnowania) dostosowujemy odpowiednio względem zasobności gleb i zaleceń.

Wiata

Sztuki przeznaczone do uboju oddzielamy od reszty stada, tak aby pozostałe zwierzęta nie były świadkami procesu. Podczas uboju zwierzę nie może widzieć osoby, która go dokonuje (najlepiej strzelać z góry). Strzał oddawany jest w kark, ze sztucera myśliwskiego. Po uboju najpierw dokonujemy skórowania, a dopiero następnie patroszenia (nie na odwrót) - minimalizujemy w ten sposób zanieczyszczenie bakteryjne mięsa. Całość powinna być przeprowadzona jak najszybciej, w jak najbardziej higienicznych warunkach.

ŻYWIENIE

Jeleniowate tak jak bydło, owce i kozy należą do przeżuwaczy i wymagają w swojej diecie pasz zasobnych

Wykaszania niedojadów dokonujemy regularnie, po zmianie rotacji kwater.

Optymalna wysokość runi dla jeleniowatych wynosi 10-12 cm. Zwierzęta te lubią świeże i miękkie odrosty trawy (konieczność częstej rotacji kwater, zmiana kwatery przy wysokości runi 5-6 cm - uzyskanie maksymalnej wydajności pastwiska). Zarówno daniela jak i jelenie żerują najintensywniej i najdłużej w czasie niepełnego oświetlenia - o zmierzchu i o świcie. W naturalnych warunkach, w ciągu dnia żer jest skrócony do minimum, a zwierzęta w tym czasie zachowują dużą ostrożność.

Cennymi gatunkami roślin są: komonica (na lżejsze gleby, szczególnie cenna przy zakładaniu nowego pastwiska, jej wadą jest szybkie wypadanie z runi), koniczyna biała i szwedzka (odporne na ugniatanie, przygryzanie), koniczyna łąkowa (czerwona), tymotka (choć mniej smakowita), rajgras francuski, kostrzewa owcza, łąkowa, babka lancetowata (uwielbiana przez daniela).

Lizawka

W przypadku wystąpienia suszy, gdy na pastwiskach zaczyna brakować traw, do diety naszych podopiecznych należy wprowadzić sianokiszonkę z traw, mieszanki traw z motylkowatymi lub lucerny. Warunkiem jest stopniowe wprowadzanie nowej paszy do dawki oraz bardzo dobra jakość sianokiszonki/kiszonki. Nie może być ona pod żadnym względem nadpsuta, z oznakami pleśni czy procesu gnilnego.

Daniela, jak i jelenie chętnie zgryzają korę, gałązki i liście drzew, pędy krzewów. Przysmakiem są dla nich owoce lasu, głównie kasztany i żołądź. Lubią także grzyby, jagody, paprocie, mchy. W korze oraz gałązkach drzew (zwłaszcza dębu, kruszyny) znajdują się garbniki, które w naturalny sposób regulują procesy trawienne u dzikich przeżuwaczy, wspomagają ich układ odpornościowy oraz działają odrobaczająco, zwłaszcza na nicienie jelitowe. Ponadto liście drzew i krzewów zasobne są w mikroelementy - selen, miedź, molibden. Młode gałązki orzecha włoskiego, poza działaniem odrobaczającym, nadają pożytek sierści i bardzo ładnie ją wybarwiają.

Poziom białka w dawce pokarmowej w celu pokrycia zapotrzebowania bytowego u jeleniowatych powinien wynosić: 12%, o okresie laktacji i intensywnego wzrostu poroża 14-16%, a dla rosnących cieląt 16-20%.

Późna jesień, zima, wczesna wiosna

Cechą typową jeleniowatych jest ograniczenie procesów metabolicznych w okresie zimy, nawet o 40-60%. W objętości żwacza jeleniowatych zachodzą cykliczne zmiany związane ze stanem fizjologicznym zwierzęcia i porą roku. W okresie rui byki praktycznie nie żerują; dochodzi wówczas do dużego spadku masy ich ciała (nawet do 25 %). Zaraz po zakończeniu sezonu rozrodczego pojemność żwacza wzrasta, co wymuszone jest koniecznością uzupełnienia rezerw i powrotu do właściwej kondycji. Zimą objętość żwacza ulega znów obniżeniu. Dlatego zarówno w okresie rykowiska/bekowista oraz zimowym niezbędne jest żywienie zwierząt paszami najlepszej jakości, aby zrekompensować ich małą ilość pobieraną przez zwierzęta.

Od listopada do maja zwierzęta grupujemy na kwaterach zimowych - bardziej zacisznych, dających schronienie przed silnym wiatrem i intensywnymi opadami. Kwatery możemy wyposażyć w wiaty dla cielaków. W tym czasie zwierzęta karmimy paszami gospodarskimi. Podstawę powinno stanowić bardzo dobrej jakości siano skarmiane do woli. Najlepsze dla danieli jest siano młode, z pierwszego pokosu, zasobne w rośliny motylkowate; jelenie lepiej wykorzystują siano z późniejszych pokosów, o większej zawartości włókna, ze względu na znacznie bogatszą florę bakteryjną zasiedlającą ich żwacz (w żwaczu jelenia znajduje się ok. 7 rodzajów orzęsków; w żwaczu daniela - 3 rodzaje). Zwierzęta żywimy również sianokiszonką z traw, z lucerny, z mieszanek traw z motylkowatymi, kiszonką z kukurydzy, możemy stosować okopowe (marchew, buraki). Przy skarmianiu kiszzonek musimy do dawki włączyć kredę pastewną, aby uzupełnić poziom wapnia (kiszonki wpływają na zwiększenie wydalania wapnia z kości - może pojawić się łamkost i biegunki). Obowiązkowo stosujemy lizawki mineralne, zasobne w selen, miedź i molibden. Ważne jest także zapewnienie zwierzętom dostępu do gałązek drzew. Bardzo istotne jest również zapewnienie odpowiedniej ilości paśników/koryt, tak aby każde zwierzę miało swobodny dostęp do zadawanej paszy (minimalizacja dominacji i ryzyka odpędzania zwierząt stojących najniżej w hierarchii od paszy).

Przykładowe dawki pokarmowe na okres żywienia zimowego (kg/szt./dzień)

	oparta na sianokiszonce		oparta na sianie	
	sianokiszonka	owies	siano	owies
Jeleń byk	6	1,2	4,5	1,5
Jeleń łąnia	5	1,2	4	1,5
Jeleń cielak	3,5	0,8	2,5	0,9
Daniel byk	3	0,5	2,5	0,6
Daniel łąnia	2,5	0,5	2	0,6
Daniel cielak	1,5	0,3	1	0,4

Kiedy stosować pasze treściwe?

Dokarmianie paszami treściwymi powinno być ograniczone do minimum, za równo ze względów ekonomicznych, jak i z uwagi na specyfikę funkcjonowania przewodu pokarmowego jeleniowatych. W ciągu roku są jednak okresy, kiedy włączenie tych pasz do diety zwierząt jest konieczne.

Pasze treściwe wprowadzamy do diety byków przed rozpoczęciem rykowiska/bekowiska (ok. 2-3 tyg.); najlepiej owies i jęczmień. Ziarno tych zbóż nie tylko zwiększa koncentrację energii, ale przede wszystkim korzystnie wpływa na jakość produkowanego nasienia. Zboża te (szczególnie owies) zawierają dużo witaminy E, wit. z grupy B, magnezu, cynku, seleniu, wielonienasyconych kwasów tłuszczowych, polifenoli, luteiny. Ziarno zbóż podajemy również wczesną wiosną, gdy zwierzęta zaczynają tracić apetyt - stosujemy ziarno owsa, jęczmienia, kukurydzy. Ziarno podajemy w całości lub gniecione, w ilości ok. 0,5-0,7 kg/szt./dzień (daniele) i 1-1,2 kg/szt./dzień (jelenie).

ZABIEGI PIELĘGNACYJNE I WETERYNARYJNE

Najważniejszym i najczęściej wykonywanym zabiegiem weterynaryjnym jest odrobaczanie. Zwierzęta odrobaczamy 2 razy do roku: wiosną przed rozpoczęciem sezonu pastwiskowego oraz wczesną jesienią. Preparaty najczęściej dodajemy do paszy (należy bardzo dokładnie je wymieszać z paszą treściwą i równomiernie rozłożyć, tak aby każde zwierzę pobrało odpowiednią ilość). Można odrobaczać również iniekcyjnie lub metodą pour-on w formie oprysku na sierść (te dwie metody są bardziej skomplikowane i wymagają już zapędzenia zwierząt do poskromu). Najczęściej są to pochodne inwermektyny. Przykładowo stosowane preparaty: Ivomec (przy dużym zarobaczeniu oraz kleszczach; działa również na tasiemce jednoczłonowe), Fenbenat, Vermitan, Moxidectin, Lewamizol. Odrobaczanie jesienne wykonujemy 5 % Lewamizolem (płód jest wtedy jeszcze bardzo mały; jest to preparat bezpieczny). Odrobaczanie wiosenne - stosujemy np. Vermitan, Fenbenat. W przypadku preparatu Ivomec odrobaczać powinniśmy maksymalnie do końca czerwca, ze względu na pojawianie się czasowej niepłodności byków. Dobrze jest wykonać badania przesiewowe kału, na obecność i rodzaj pasożytów. Jeleniowate są najczęściej narażone na zarażenie niciemiami płucnymi, żołądkowo-jelitowymi oraz larwami gzów, które niszczą skórę. Młodzież odrobaczamy częściej, ze względu na późne nabycie odporności (do 2 lat). Leki kupujemy u lekarza weterynarii.

W fermowej hodowli/chowie jeleniowatych najważniejsza jest profilaktyka. Biologia tych zwierząt wymusza ukrywanie objawów chorobowych do samego końca, dlatego bardzo trudno jest zaobserwować wystąpienie jakiegokolwiek problemu (o ile w ogóle będziemy w stanie mając na uwadze znaczny areal przebywania naszych zwierząt). Dodatkowo, każdy kontakt z człowiekiem oraz odosobnienie jest dla zwierzęcia źródłem stresu, który obniża ich odporność i przedłuża leczenie.

Jeleniowate są wrażliwe na niedobory związków mineralnych. Do niepełnego pokrycia zapotrzebowania na związki mineralne dochodzi najczęściej wiosną. Najczęściej obserwuje się niedobory jodu, miedzi, magnezu i seleniu. Objawami niedoboru miedzi są najczęściej biegunki, utrata masy ciała, zapadnięte boki, słaby wzrost i deformacja poroża. Niedobór jodu objawia się głównie jałowieniem łań oraz słabymi cielakami. Niedobory związków mineralnych są trudne do zdiagnozowania oraz leczenia. Dlatego tak istotne jest zapewnienie stałego dostępu do lizawek solnych, zasobnych w makro- i mikroelementy. Stosujemy lizawki z przekreśloną głową barana na etykiecie (zawierają zbyt dużo chloru).

Poza chorobami może dochodzić do uszkodzeń ciała w postaci skaleczeń, otarć, złamań, zerwania racicy i innych urazów mechanicznych. Powodem są najczęściej błędy w obsłudze zwierząt oraz źle wykonane obiekty i ogrodzenie.

Kolejnym zabiegiem jest obcinanie poroża na czas transportu lub przed okresem rozrodczym (po wytarciu scypułu). Poroże obcinamy po unieruchomieniu byka w poskromie - 1 cm nad różą.

Do innych zabiegów wykonywanych w zagrodzie należą podawanie leków, pobieranie krwi do badań, wykonywanie testów weterynaryjnych (np. test tuberkulinowy).

PRZEPISY PRAWNE

Każdy hodowca powinien zapoznać się z podstawowymi aktami prawnymi regulującymi fermową hodowlę jeleniowatych.

Hodowla fermowa jeleni i danieli, z przeznaczeniem na produkcję mięsa i skór jest u nas możliwa od roku 2001, kiedy to weszła w życie znowelizowana Ustawa o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich (tekst pierwotny: Dz. U. 1997 r. Nr 123 poz 774, zmiany Dz. U. 2001. 129. 1438 art. 3 tekst jednolity: Dz. U. 2002 r. Nr 207 poz 1762, obecny zapis - Ustawa o organizacji hodowli i rozrodzie zwierząt gospodarskich z dnia 29 czerwca 2007 r. Dz. U. z 2007 r. Nr 133, poz. 921). Od tego czasu hodowla jeleniowatych jest komercyjną działalnością rolniczą pozostającą w gestii Ministra Rolnictwa i nie wymaga specjalnych pozwoleń na jej prowadzenie. W świetle jej przepisów jelenie i daniela utrzymywane w warunkach fermowych w celu pozyskania mięsa i skór zaliczane są do zwierząt gospodarskich i są własnością hodowcy, o ile nabył je w legalny sposób.

Podstawowym aktem prawnym, z którym powinien zaznajomić się każdy hodowca, (nie tylko jeleniowatych, ale i każdego gatunku zwierząt) jest Ustawa o Ochronie Zwierząt i jej zapisy: „Zwierzę, jako istota żyjąca, zdolna do odczuwania cierpienia, nie jest rzeczą. Człowiek jest mu winien poszanowanie, ochronę i opiekę”. W Rozdziale 3, art. 12. czytamy: „Kto utrzymuje zwierzęta gospodarskie jest obowiązany do zapewnienia im opieki i właściwych warunków bytowania (...) Warunki chowu i hodowli zwierząt nie mogą powodować urazów i uszkodzeń ciała lub innych cierpień (...)

Obsada zwierząt ponad ustalone normy powierzchni dla danego gatunku, wieku i stanu fizjologicznego jest zabroniona (...) Zabrania się importu i produktów zwierzęcych uzyskanych w wyniku chowu lub hodowli z naruszeniem przepisów niniejszej ustawy.”

Dokumentem określającym minimalne wymogi w hodowli fermowej jeleniowatych jest Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 28 czerwca 2010 r. w sprawie minimalnych warunków utrzymywania gatunków zwierząt gospodarskich innych niż te, dla których normy ochrony zostały określone w przepisach Unii Europejskiej (Dz. U. 2010.116.778). Rozporządzenie to m.in. mówi, że „Gospodarstwo, w którym utrzymywane są jelenie lub daniele, wyposaża się w zagrodę umożliwiającą wykonywanie zabiegów weterynaryjnych lub zootechnicznych”. Nie ma więc możliwości, aby na terenie naszej fermy zabrakło zagrody manipulacyjnej. Ponadto w dokumencie tym czytamy:

- zwierzętom utrzymywanym w systemie otwartym zapewnia się:
 - ▶ możliwość ochrony przed niekorzystnymi warunkami atmosferycznymi i zwierzętami drapieżnymi,
 - ▶ możliwość korzystania z zacienionych miejsc,
 - ▶ w okresie pastwiskowym stały dostęp do pastwiska o powierzchni nie mniejszej niż 1 ha.
- obsada na ha powierzchni pastwiska powinna wynosić w przypadku utrzymywania:
 - ▶ jeleni - nie więcej niż 7 sztuk,
 - ▶ danieli - nie więcej niż 15 sztuk.
- powierzchnię pastwiska zabezpiecza się trwałym i wytrzymałym ogrodzeniem o wysokości co najmniej 2 m, wykonanym z siatki, uniemożliwiającym wydostawanie się jeleni i danieli na zewnątrz.

Przepisy dopuszczają czasowe utrzymywanie jeleni lub danieli w systemie zamkniętym, w boksach, pojedynczo lub grupowo w sytuacjach:

- ▶ poza okresem pastwiskowym,
- ▶ w przypadku choroby,
- ▶ w przypadku kwarantanny.

Powierzchnia boksu, w przeliczeniu na jedną sztukę, powinna wynosić:

- ▶ dla jeleni do 12. miesiąca życia - co najmniej 2 m²;
- ▶ dla jeleni powyżej 12. miesiąca życia - co najmniej 3 m²;
- ▶ dla danieli do 12. miesiąca życia - co najmniej 1 m²;
- ▶ dla danieli powyżej 12. miesiąca życia - co najmniej 1,5 m².

Innym aktem prawnym ustanawiającym warunki utrzymania fermowych jeleni i danieli jest Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 13 września 2004 r. w sprawie szczegółowych wymagań weterynaryjnych dla chowu lub hodowli zwierząt dzikich utrzymywanych przez człowieka jak zwierzęta gospodarskie (Dz. U. Nr 215, poz.2188).

Dokument ten określa głównie warunki jakie powinny spełniać budynki inwentarskie. Pomieszczenie, w którym utrzymywane są zwierzęta oraz jego wyposażenie powinny być:

- ▶ suche i mieć powierzchnię dostosowaną do gatunku utrzymywanych zwierząt,
- ▶ zbudowane z materiałów nie szkodliwych dla zwierząt oraz łatwych do czyszczenia i odkażania,
- ▶ pozbawione ostrych krawędzi, które mogłyby spowodować obrażenia u zwierząt,
- ▶ sprzęt służący do pojenia i karmienia powinien być wykonany w sposób minimalizujący możliwość skażenia wody lub paszy oraz zapewniać zwierzętom bezkonfliktowy do nich dostęp.

Zgodnie z ustawą o ochronie zdrowia zwierząt i zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt (z dnia 11 marca 2004 r. Dz. U. nr 69 poz. 625 z późn. zm.) jelenie i daniele utrzymywane w warunkach fermowych zaliczane są do zwierząt rzeźnych, dlatego obowiązkiem posiadacza stada jest poinformowanie służb weterynaryjnych o podejrzeniu wystąpienia choroby zakaźnej. W tej ustawie jest także mowa o odszkodowaniu, które należy się hodowcy z tytułu poniesionej straty, wynikającej z konieczności wykonania uboju sanitarnego (z nakazu organów Inspekcji Weterynaryjnej) lub w wyniku zabiegów stosowanych z nakazu tych organów. Odszkodowanie to przysługuje ze środków budżetu państwa i równe jest wartości rynkowej zwierzęcia. Wartość odszkodowania pomniejsza się o kwotę uzyskaną ze sprzedaży mięsa i niejadalnych produktów zwierzęcych uzyskanych ze zwierząt poddanych obojowi sanitarnemu lub ze sprzedaży zwłok zwierzęcych lub ich części.

Wartość rynkową zwierzęcia określa się na podstawie średniej z 3 kwot oszacowania przyjętych przez powiatowego lekarza weterynarii oraz 2 rzeczoznawców wyznaczonych przez tego lekarza z prowadzonej przez niego listy rzeczoznawców. W przypadku zwierzęcia poddanego ubojowi, którego mięso jest zdatne do spożycia przez ludzi, odszkodowanie pomniejsza się o kwoty uzyskane ze sprzedaży mięsa i ubocznych produktów zwierzęcych pozyskanych od tego zwierzęcia. Odszkodowanie ze środków budżetu państwa przysługuje również za zniszczone z nakazu organu Inspekcji Weterynaryjnej (przy zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt) produkty pochodzenia zwierzęcego, które nie mogą być poddane odkażaniu. Odszkodowanie to przysługuje w wysokości wartości rynkowej zniszczonych produktów pochodzenia zwierzęcego, określonej na podstawie średniej z 3 kwot oszacowania przyjętych przez powiatowego lekarza weterynarii oraz 2 rzeczoznawców wyznaczonych przez tego lekarza z prowadzonej przez niego listy rzeczoznawców.

Odszkodowania nie przysługują:

- ▶ jeżeli posiadacz zwierzęcia nie zastosował się do obowiązków określonych w przepisach o systemie identyfikacji i rejestracji zwierząt;
- ▶ jeżeli posiadacz wprowadził do swojego gospodarstwa zwierzę, o którym wiedział, że jest chore, zakażone lub podejrzane o zakażenie lub chorobę.

Inny zapis ustawy o ochronie zdrowia zwierząt i zwalczaniu chorób zakaźnych zwierząt wymaga zgłaszania hodowli (w formie pisemnej) w terminie co najmniej 30 dni przed jej rozpoczęciem oraz informowania Inspekcji Weterynaryjnej o zawieszeniu działalności 7 dni od jej zaprzestania. Zgłoszenia dokonujemy powiatowemu lekarzowi weterynarii w celu rejestracji hodowli, nadania jej numeru i prowadzenia nadzoru weterynaryjnego.

Dla hodowców bardzo istotne są przepisy dotyczące uboju, które dopuszczają odstrzał zwierząt na terenie gospodarstwa, w którym fermowe jelenie i daniela były utrzymywane. Warunkiem jest uzyskanie zgody powiatowego lekarza weterynarii. Decyzja o pozwoleniu na odstrzał zwierząt na terenie fermy wydawana jest na podstawie zapisów Ustawy o Inspekcji Weterynaryjnej z dnia 29 stycznia 2004 r. (Dz. U. 2010, Nr 112, poz. 744 z późn. zm.) oraz Rozporządzenia Wspólnoty Europejskiej Nr 853/2004 Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. ustanawiające szczególne przepisy dotyczące higieny w odniesieniu do żywności pochodzenia zwierzęcego (Dz. L 139 z 30.4.2004, str. 55).

W przypadku dokonania szkód przez psy (pogryzienie, zagryzienie), jeśli właściciel psa jest ubezpieczony (OC lub NW), koszt odszkodowania ponosi agencja ubezpieczeniowa. W razie wystąpienia takiej sytuacji, należy wezwać policję, lekarza weterynarii, myśliwego, zawiadomić firmę ubezpieczeniową oraz prokuraturę, która ewentualnie wyda pozwolenie na odstrzał psów.

Polski Związek Hodowców Jeleniowatych stara się obecnie o uznanie hodowli/chowu zwierząt na ogrodzonych terenach obejmujących nieużytki z elementami zadrzewień/zakrzaczeń za trwałe użytki zielone, w celu włączenia ich w system dopłat bezpośrednich.

Dla początkujących - przed założeniem hodowli

1. Podejmując decyzję o rozpoczęciu fermowej hodowli/chowie jeleniowatych musimy przede wszystkim dokonać gruntownego rozeznania rynku zbytu wyprodukowanego przez nas „towaru”. Odbiorcami fermowej jeleniny (danieliny) mogą być sąsiedzi, lokalni producenci i przetwórcy, restauracje, hotele oraz duzi odbiorcy z zagranicy. Obecnie do największych importerów mięsa jeleni i danieli należy Wielka Brytania i Niemcy. W przypadku dużych odbiorców z zagranicy problem zwykle stanowi skala i ciągłość dostaw oraz transport.

2. Hodowlę (chów) rozpoczynać stopniowo, od małej ilości zwierząt, stopniowo rozbudowywać stado w oparciu o materiał hodowlany pochodzący z uznanych, dużych ferm, korzystając z ich pomocy i doświadczenia.

3. Poznanie zachowań i zwyczajów jeleniowatych jest kolejnym warunkiem powodzenia hodowli - pozwoli nie tylko na łatwiejsze prowadzenie fermy, ale także na uniknięcie błędów wynikających z niezajomości biologii tych zwierząt. Zabroniona jest np. jakakolwiek ingerencja czy zbliżanie się do zwierząt w okresie rui. Nieprzestrzeganie tej reguły może skończyć się dla nas tragicznie.

4. Przy wyborze gatunku (daniel czy jeleni) musimy kierować się względami takimi jak:

- ▶ wielkość terenu - na tym samym terenie możemy utrzymywać więcej danieli niż jeleni, ale jelenie dają więcej mięsa z 1 ha (większa masa ciała: 1 łania jelenia 120 kg = 2 łanie daniela po 60 kg i mniejsze potrzeby bytowe w przeliczeniu na masę ciała)
- ▶ zagroda manipulacyjna i ogrodzenie - przy hodowli jeleni wymagają większych nakładów, a do wykonania poważniejszych zabiegów weterynaryjnych niezbędny jest specjalistyczny poskrom,
- ▶ jelenie są mniej płochliwe od danieli, dają się łatwiej oswoić i są spokojniejsze podczas przepędzania ich do zagrody manipulacyjnej i w samej zagrodzie,
- ▶ daniela są bardziej odporne na inwazje pasożytów i lepiej przystosowane do żerowania na pastwisku;

5. Pierwsze zwierzęta, które kupujemy na naszą fermę powinny być oswojone. Powinny także być przyzwyczajone do ogrodzenia.

6. Im większa skala produkcji, tym mniejsze nakłady, a zyski większe.

7. Należy regularnie prowadzić stado, przyzwyczajając do odłowni, odrobaczać zwierzęta, kontrolować ich kondycję, cielęta odłączać od łań przed zimą lub nawet przed okresem rozrodczym (łania wchodzące w ruję są wówczas w lepszej kondycji), oddzielnie utrzymywać stada łań i byków, zwierzęta przeznaczone do uboju również wcześniej odłączać od stada i utrzymywać osobno, karmić zgodnie z potrzebami wynikającymi z wieku i okresu fizjologicznego zwierząt.

8. Nie oszczędzać na ogrodzeniu! Przed wypuszczeniem zwierząt na kwatery, należy sprawdzić jego szczelność i trwałość.

Powodzenie hodowli to 3 razy „dobre”:

- ▶ **dobry materiał wyjściowy**
- ▶ **dobre ogrodzenie**
- ▶ **dobre żywienie**

Do niepodważalnych zalet fermowej hodowli/chowu jeleniowatych należą:

- ▶ niskie nakłady pracy w produkcji (zaangażowanie małej siły roboczej), mała kapitałochłonność,
- ▶ obieganie sukcesji wtórnej, małe obciążenie środowiska odchodami),
- ▶ możliwość wykorzystania terenów nienadających się do intensywnej uprawy rolniczej,
- ▶ wysoka produktywność zwierząt (niskie upadki, wysoki % wycieleń, rzadkie zachorowania)
- ▶ zachowanie wysokiego stopnia dobrostanu zwierząt (swobodny wypas),
- ▶ uzyskanie produktu o powtarzalnej, wysokiej jakości, wpisującego się w standardy żywności funkcjonalnej, poszukiwanej przez nowoczesnego i świadomego konsumenta,

- ▶ atrakcyjność hodowli (agroturystyka),
- ▶ hodowla bazująca na użytkach zielonych, objętych dopłatami,
- ▶ „hodowla z przyszłością” - rosnący popyt na mięso wysokiej jakości, rozwijający się rynek,
- ▶ brak nadprodukcji na rynkach europejskich,
- ▶ pełna kontrola weterynaryjna przed oraz po uboju,
- ▶ brak obowiązujących terminów polowań - możliwość dostarczenia mięsa na rynek przez cały rok,
- ▶ możliwość prowadzenia działalności dodatkowej: sprzedaż skór, potraw, poroża.

Opracowano na podstawie:
„Łowiectwo”, H. Okarma, A. Tomek

www.deerfarmer.com

www.rudzie.pl

www.kosewopan.pl

www.daniele.pl

www.bomafar.pl

www.hodowladanieli.com

www.popielno.pl

„*Obserwacje nad żywieniem jeleni w wybranej fermie*”. Praca magisterska, Jakub Bukowiecki, Bydgoszcz 2008.

„*Wybrane wskaźniki użytkowe samców daniela europejskiego (Dama dama L.) utrzymywanych w chowie fermowym*”. Praca magisterska, Katarzyna Susek, Olsztyn 2007.

Wydawca: Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Karniowicach
32-082 Bolechowice, Karniowice 9; tel. 012-285-21-13/14, fax 012-285-11-07

www.modr.pl

Opracowanie graficzne i skład: Dział Promocji i Wydawnictw - Jacek Gąsiorowski
ISBN: 83-60394-97-0